

**ВИСВІТЛЕННЯ ЗВЕНИГОРОДСЬКОГО ПОВСТАННЯ В ОКРЕМИХ
НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЯК ЗБРОЙНОГО
ВИСТУПУ СЕЛЯН УКРАЇНИ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-АВСТРО-
УГОРСЬКИХ ВІЙСЬК ТА ГЕТЬМАНАТУ. ДО 105-Ї РІЧНИЦІ ПОДІЇ**

Щербатюк Володимир Михайлович

доктор історичних наук, професор
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна

Вступ. Тривалий досвід роботи над науковим осягненням селянського повстанського руху в Україні 1917–1920-х років спонукає вдаватись до новітніх пошуково-дослідницьких підходів та методів дослідження, до залучення нових джерел дослідження, аналізу сучасних досліджень і, як наслідок, вносити певні уточнення в наукове пізнання теми, урізноманітнювати тематичні акценти та наголошувати на їх науковій обґрунтованості, поглиблювати тематику досліджень в цілому. Результат такої діяльності – дана публікація, де здійснено аналіз останніх окремих досліджень, присвячених Звенигородському збройному повстанню та у формі тез узагальнено характерні риси повстання на теренах Звенигородщини й прилеглих до неї територій літа 1918 року, як одного з перших збройних виступів українських селян проти німецьких і австро-угорських військ та Гетьманату, що стало вагомим подальшим поштовхом у розгортанні антигетьманського повстання в Україні.

Актуальність дослідження. Актуальність даної теми є очевидною, адже її дослідження, науковий аналіз наявних праць, узагальнення характерних рис повстання, допомагає простежити наростання невдоволення українського селянства у період весни–літа 1918 року, більш глибоко збагнути причини повстання, виокремити дійсних його організаторів, сприяє кристалізації початкового етапу загального антигетьманського повстання тощо. Праця в даному напрямку сприяє більш науковому опрацюванню Звенигородського

збройного повстання, точнішому визначенню домінуючих тенденцій у ньому, глибшому осягненню невдоволення селянства гетьманським режимом та ширше збагнути роль даного фактору в розгортанні антигетьманського повстання.

Мета. Метою даного дослідження є аналіз окремих сучасних наукових публікацій, у яких ідеться про Звенигородське повстання та висвітлення його характерних рис як збройного виступу селян України проти німецько-австро-угорських військ і Гетьманату. Досягненню мети підпорядковано розв'язання таких **дослідницьких завдань**: окреслити прогалини в деяких новітніх дослідженнях, присвячених Звенигородському збройному повстанню та виокремити характерні йому риси.

Матеріали і методи. Звенигородське збройне повстання висвітлювали очевидці та учасники Української революції 1917–1921 рр. (Велівченко І., Доценко О., Тютюнник Ю., Шевченко Л. та ін.), радянські вчені, праці яких написані на основі партійно-класових підходів, однак вміщують вагомий фактологічний матеріал (Балковий П., Супруненко М., Тичина В. та ін.). Своєю ідеологічною незаангажованістю привертають увагу праці мемуарного характеру авторів з української діаспори – вояків Армії УНР й учасників повстанського руху (Вишнівський О., Дорошенко М., Лютий-Лютенко І. та ін.), роботи сучасних українських вчених, хто безпосередньо досліджував означене повстання і його очільників (Захарченко П., Лободаєв В., Коваль Р., Щербатюк В. та ін.).

До теми повстання неодноразово звертався у своїх працях і автор даної публікації: на основі уже наявних в науці досліджень, архівних документів, узагальнень власних наукових пошуків, висвітлено започаткування і хід повстання, показані причини та наслідки, названі його керівники, визначені міфи і реальність повстання в історіографії тощо.

Увага науковців до повстання зростає. Про це свідчать публікації останніх років [1; 2]. Однак інтерес до нього посилюється в контексті досліджень повстанського руху за Української революції 1917–1921 рр. в

цілому [3; 4], що актуально в умовах новітньої російсько-української війни, адже дослідники логічно проводять паралель між сучасною російською агресією та військовою навалою російських більшовиків в Україну 1917–1921 років [5].

У дослідженні застосовано методи історіографічного аналізу та синтезу, критики історіографічних джерел, порівняльний, історично-ситуаційний та проблемно-хронологічний методи, які дали змогу виявити окремі прогалини у висвітленні теми, внести певні уточнення в її наукове пізнання. Водночас допомогли узагальнити характерні риси Звенигородського повстання як збройного виступу селян України проти німецько-австро-угорських військ та Гетьманату та вкотре наголосити на зміщенні акценту у його рисах на національно-визвольний характер у порівнянні з протигетьманським.

Результати і обговорення. До обговорення теми наштовхнули окремі дослідження останніх років, де автори певною мірою деталізують хід Звенигородського повстання, що є досить позитивним. Проте окремі узагальнення в їх працях потребують, на наш погляд, деяких уточнень.

Зокрема, у досить інформативній праці Т. Малиновської та Б. Малиновського «Повстанці у Звенигородці, 8–12 червня 1918 року» [1], автори, ставлячи за мету «описати події, пов'язані із захопленням повстанцями повітового центру Звенигородки» [1, с. 52], широко висвітлюють послідовність дій селян-повстанців проти німецьких військ і справедливо зазначають незначну кількість в обороні міста «гетьманських правоохоронних сил» [1, с. 56]. Факт співзвучний з характером повстання, який «витікає з тогочасних історико-політичних обставин та становища України» [6, с. 32] і мав національно-визвольне спрямування [7, с. 321], що визначалось боротьбою з іноземними в Україні військами і стверджувалось повстанськими документами, де антинімецькі та антиавстро-угорські мотиви виступали на перший план [6, с. 33]. Тому твердження авторів, що повстання у Звенигородському повіті літа 1918 року – «один з найбільших збройних виступів проти уряду гетьмана Української Держави П. Скоропадського» [1, с. 51, 52] є хибним і

«перекочувало» з радянської історіографії, де означене повстання характеризувалось як «виступ трудящого населення проти найперше гетьманського режиму, а вже потім його союзників – німецько-австро-угорських військ» [6, с. 32]. У ході повстання проявились лише перші серйозні виступи проти гетьманського уряду [8, с. 4] і тільки згодом, як переконують дослідники, Звенигородський і Таращанський повіти Київської губернії стали центрами зародження антигетьманського повстання [див.: 6, с. 32, 33 (міф четвертий); див.: 9], а пізніше повстанський селянський рух не лише Київщини, а й усього Середнього Подніпров'я, незважаючи на неорганізованість та ідеологічні розбіжності, залишився єдиним джерелом подальших змагань за українську державність [10, с. 18, 21].

Дещо обмеженим, на наш погляд, є трактування авторами Вільного козацтва: «службовці розформованої на той час міліційної армії УНР» [1, с. 52]. Його сутність ширша і глибша, адже є очевидним, що Вільне козацтво – не лише організація, а рух серед широких верств населення (вільнокозачий рух). Це добровільне міліційне народне формування виникло на основі історичної пам'яті українців та зростанні їх національної свідомості в умовах революції і необхідності організації охорони порядку на місцях, неспроможності навести лад у суспільстві силами державних структур [11, с. 283]. Детальніше Вільному козацтву, у тому числі його участі у селянському повстанському рухові літа 1918 р., присвячена дисертаційна робота В. Лободаєва [12], ряд інших праць дослідника.

Н. Ковальова справедливо називає Звенигородщину і Таращанщину різними осередками повстанського руху літа 1918 року [2, с. 10]. Дійсно, виступи селян залишалися здебільшого стихійними й розрізненими. Спроби Звенигородського коша Вільного козацтва об'єднати селянські загони означених повітів повною мірою не вдалися [13, с. 49], хоча частина повстанців обох повітів у липні–серпні 1918 р. все ж йому підпорядковувалась і територія контрольована повстанцями навіть збільшилась у порівнянні з червнем [14, с. 540]. Незважаючи на те, що повстанці обох повітів інколи діяли спільно,

зокрема, при відступі на Лівобережжя з метою зосередження у так званій нейтральній смузі [13, с. 51], весь хід подій у повітах літа 1918 р. не дає підстав об'єднувати повстання в одне ціле і називати його Звенигородсько-Таращанським, як те знаходимо у висновку публікації Н. Ковальової [2, с. 12]. Влітку 1918 р. селянський рух Київщини став масовим, однак як тоді, так і надалі не став достатньо організованим [15, с. 187].

Науковцям при дослідженні Звенигородського повстання, як й інших тем, яким присвячені значна кількість наукових студій не одного покоління авторів, доцільно не залишати їх поза своєю увагою, зокрема ті з них, які характеризуються неупередженим концептуальним баченням досліджуваної тематики. При цьому у пріоритеті мають бути документальні джерела.

Так, в огляді історіографії теми в науково виваженому дослідженні «Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу: монографія» [16] авторам варто було б залучити й працю «Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія» [17]. На наш погляд, вона інформаційно доповнила б дослідження, зокрема, в частині «Селянство як активний суб'єкт Української революції 1917–1921 рр.». В контексті висвітлення селянського повстанського руху її застосування додало б відомостей про повстанство, у тому числі й Звенигородщини, суміжних з нею повітів, не лише щодо ставлення місцевих селян до Добровольчої армії, на чому зупинились автори [16, с. 36], а й конкретизувало б сприйняття селянством тієї чи іншої влади в роки Української революції в цілому.

Враховуючи вище викладене та з метою використання в подальших дослідженнях Звенигородського повстання, вважаємо за доцільне навести тезисно усталені і незмінні на даний час в історіографії його причини та характерні риси як збройного виступу селян України проти німецько-австро-угорських військ та Гетьманату (ми свідомі, що окремі узагальнення вже публікувалися нами раніше, однак їх доцільно тут зазначити):

— причинами повстання стали: свавілля німецьких та айстро-угорських військ, каральні експедиції землевласників та безсилля

української влади навести порядок;

- рушійною силою повстання були загони Вільного козацтва та широкі селянські маси, очолювані ним;

- у повстанні домінували національно-визвольні тенденції над соціальними;

- на посилення національно-визвольних чинників у повстанні і в селянському повстанському рухові регіону в цілому впливало Вільне козацтво й стрімке зростання його авторитету в суспільстві;

- в ході повстання викристалізовувались початки серйозних виступів селян проти правління Гетьмана П. Скоропадського (перші серйозні зіткнення селян із гетьманськими військами в ході повстання відбулися біля с. Виноград Звенигородського повіту 20 липня 1918 р.);

- Звенигородське збройне повстання сприяло розвитку громадянського суспільства, розпочало накопичення досвіду селянства у боротьбі з присутністю в Україні іноземних військ, що згодом проявилось у селянському антиденікінському та антибільшовицькому повстанському рухові.

Висновки. Поява в історичній науці нових праць, у яких сучасні вітчизняні автори досліджують безпосередньо або якоюсь мірою торкаються подій Звенигородського збройного повстання свідчить, що інтерес науковців до повстання зберігається. Без усяких заперечень новітні дослідницькі пошуки варті уваги та вносять певну новизну в наукове осягнення теми, проте окремі аспекти та узагальнення, зокрема, в згаданих нами працях, де висвітлюється означене повстання, потребують уточнень.

Хід повстання та виокремлені його характерні риси доводять, що селянський рух в Україні весни–літа 1918 р. значно зріс у травні, а у червні набув повстанської форми і вилився у Звенигородське збройне повстання, яке на противагу радянській інтерпретації найперше мало національно-визвольне спрямування. Цю спрямованість визначала боротьба з іноземними військами, а також повстанські документи, у яких простежуються антинімецькі та антиавстро-угорські мотиви.

Оскільки в ході Звенигородського повстання проявились лише перші виступи проти гетьманського уряду, то ми не можемо його трактувати антигетьманським у повному розумінні.

Звенигородське і Таращанське повстання варто розмежовувати, хоч вони в основному були спрямовані проти німецької та австро-угорської військової присутності в Україні. Водночас при подальшому їх дослідженні, оскільки ще не всі аспекти повстань висвітлено повною мірою, та й інших суміжних тем, поруч з документальними джерелами мають використовуватися й наявні в історіографії неупереджені, науково виважені праці з означеної й суміжної наукової проблематики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Малиновська Т. В., Малиновський Б. В. Повстанці у Звенигородці, 8–12 червня 1918 року. *Сучасні дослідження з німецької історії: збірник наукових праць* / гол. ред. Н. В. Венгер. Дніпро: Літограф, 2019. С. 51–61.
2. Ковальова Н. А. Повстання на Київщині влітку 1918 р.: апробація політичної програми селянської революції в Наддніпрянській Україні. *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 9–14.
3. Пасічна Ю. Г., Кирилюк Є. М., Берестовий А. І. Суспільно політична активність селянства в період Української революції 1917–1921 рр.: виступи, повстанство чи бандитизм? *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 101–108.
4. Абразумова О. М., Корновенко С. В. Селянство як активний суб'єкт Української революції 1917–1921 рр. *Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу: монографія*. Черкаси, 2017. С. 31–37.
5. Ковальова А. «Сто років минуло, а ворог не змінився». Історик про повстанський рух на Кіровоградщині у XX столітті. URL: <https://suspilne.media/230410-sto-rokiv-a-vorog-ne-zminivsa-istorik-pro-povstanskij-ruh-na-kirovogradsini-u-xx-stolitti/> (дата звернення: 15.09.2023).
6. Щербатюк В. М. Міфи та реальність Звенигородського збройного повстання (до 100-річчя події). *Наукові записки. Серія: історичні науки*.

Вип. 25. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 26–44.

7. Історія держави і права України. Курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. авт. кол.), П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін.; за ред. В. М. Щербатюка. Київ: Вид-во «Фенікс», 2018. 496 с.

8. Захарченко П. Звенигородсько-таращанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення. *Історія України*. 1998. № 7, 8, лютий.

9. Сідак В. Національні спецслужби в період революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ, 1998. 320 с.

10. Демартино А. П. Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920-х рр.): Автореф... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. П. Демартино; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 24 с.

11. Щербатюк В. М. Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917 – 1921 років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 275–285.

12. Лободаєв В. М. Українське Вільне козацтво (1917–1918 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. М. Лободаєв; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 216 с.

13. Щербатюк В. М. Звенигородське збройне повстання. *Воєнна історія*. 2002. № 2. С. 43–53.

14. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія Київ: Либідь 1999. 976 с.

15. Щербатюк В. Селянський повстанський рух на Київщині 1917–1923 рр.: сучасна історіографія проблеми. *Український історичний журнал*. 2010. № 3. С. 186–204.

16. Абразумова О. М., Корновенко С. В. Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу: монографія. Черкаси, 2017. 190 с.

17. Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. Київ: Наукова думка, 2012. 528 с.